

Фігель Ю. О.

*к.ю.н., доцент, Львівський торговельно-економічний
університет,
доцент кафедри теорії держави і права*

КЛАСИФІКАЦІЯ ОБМЕЖЕНЬ ПРАВ ЛЮДИНИ

Ключові слова: обмеження прав людини, класифікація обмежень прав людини, загальні обмеження, спеціальні обмеження, постійні обмеження, тимчасові обмеження.

Keywords: limitation of human rights, classification of limitations of human rights, general limitations, special limitations, permanent limitations, temporal limitations.

Постановка проблеми. З метою уникнення зловживання владою та волюнтаризму діяльність держави стосовно встановлення обмеження прав і свобод людини повинна бути регламентованою. Конституція України, закони України та міжнародно-правові угоди, до яких приєдналася Україна, встановлюють певний перелік обмежень, які може встановити держава стосовно прав людини. Такі заходи є цивілізованим способом регулювання міри свободи людини в суспільстві та зумовлені тим, що нормальний процес функціонування та розвитку суспільства породжує ситуації, які потребують від держави правомірного встановлення обмеження прав людини.

При цьому необхідним є здійснення класифікації встановлення обмеження прав і свобод людини, що сприятиме виявленню його природи та основних ознак. Класифікація обмежень має також прикладне значення, оскільки дозволить визначити місце окремих обмежень прав у їх системі та дасть змогу визначити режим їх функціонування. Для встановлення такого режиму необхідно здійснити класифікацію обмежень прав людини за різними критеріями, зокрема: територією, часом дії, колом осіб, формою та ін.

Аналіз досліджень даної проблеми. Класифікацію обмежень прав людини у своїх наукових працях здійснювали: Алексєєв С. С., Ебзєєв Б. С., Кельман М. С., Осинська О. В.,

Панкевич І. М., Рабінович П. М., Скакун О. Ф., Устинов В. С. та інші.

Метою статті є правова класифікація обмежень прав людини на основі аналізу чинних норм законодавства та наукових праць теоретиків права.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі теоретиками права питанню класифікації обмежень прав і свобод людини присвячено не достатньо уваги. Проте, деякі науковці у своїх працях поверхнево досліджували це питання. Зокрема, представник галузевої науки конституційного права Б. С. Ебзеєв вважає, що обмеження прав людини можна поділяти на такі види:

1) обмеження прав і свобод, зумовлені особливостями правового статусу окремих категорій громадян (посадові особи, військовослужбовці) та їх відносинами з державою;

2) обмеження загального характеру, які стосуються загального конституційного статусу та визначають допустимі межі винятків з основних прав і свобод, та цілі, з якими такі винятки повинні бути співмірними;

3) обмеження основних прав в умовах надзвичайного стану [1, с. 29].

Загальною тенденцією при встановленні обмежень прав і свобод людини, як вважає більшість науковців, є поділ цих обмежень з врахуванням специфіки сфери їх дії.

Наприклад, російський теоретик Устинов В. С. пропонує такі види обмежень прав людини:

1) конституційні і засновані на законах;

2) обмеження, які стосуються усіх людей та такі, які стосуються окремих груп населення (іноземців, державних службовців, обвинувачених);

3) обмеження, які застосовуються в будь-який час, та ті, що встановлюються у період воєнного чи надзвичайного стану щодо певних видів прав [2, с. 105].

Вказані види класифікації обмежень прав і свобод людини загалом є прийнятними, однак, слідів здійснити загально-теоретичну класифікацію обмежень прав і свобод людини як правового засобу.

Отже, обмеження прав людини можна класифікувати за наступними критеріями:

1. За юридичним статусом суб'єкта встановлення: державні (встановлені внутрішнім законодавством конкретної держави) та міжнародні (встановлені міжнародними нормативними актами).

2. За метою встановлення: звуження можливості здійснення суб'єктивного права людиною або стримування антисуспільної поведінки.

3. За територією застосування обмеження: міжнародні та внутрішньодержавні. Міжнародні обмеження прав людини, у свою чергу, поділяються на універсальні (наприклад, стандарти обмеження прав, встановлювані в рамках ООН) та регіональні (наприклад, норми в галузі прав людини, що діють щодо країн — учасниць Ради Європи). Внутрішньодержавні поділяються на загальні та локальні, спеціальні та партикулярні.

Враховуючи можливість обмеження прав і свобод людини міжнародними і внутрішньодержавними актами, необхідно чітко враховувати їх взаємозв'язок і можливі суперечності.

На думку Б. Візера, дія в правовій системі різних міжнародних і національних джерел основних прав породжує надзвичайну заплутаність ситуації і складності тлумачення обмеження основних прав, «в результаті деякі основні права виявляються гарантованими двічі або кілька разів, при цьому, в різному обсязі, і супроводжуються різними способами обмеження» [3, 39]. Водночас виникає питання про можливість використання міжнародних стандартів прав людини як межі допустимості обмеження прав і свобод людини.

4. За ступенем відповідності міжнародним стандартам прав і свобод людини: правомірні та неправомірні.

5. За характером нормативної фіксації: звуження сфери нормативного змісту та (або) обсягу прав і свобод людини.

6. За ступенем визначеності: абсолютно визначені (обмеження-норма має визначений зміст та (або) обсяг прав у законі), відносно визначені обмеження (закон, що містить норму-обмеження, має абстрактний зміст та (або) невизначений обсяг прав людини, що обмежуються).

7. За обсягом та видом прав і свобод людини: загальні (стосуються усіх прав), спеціальні (які встановлюються щодо

певної групи прав), виключні (поширюються лише на одне конкретне право). Спеціальні обмеження прав людини в свою чергу поділяються на підвиди: обмеження громадянських, політичних прав і обмеження соціальних, економічних, культурних прав людини; обмеження абсолютних та відносних прав людини.

8. За колом осіб та сферою нормативного змісту: загальні, спеціальні (окремі категорії осіб із спеціальним правовим статусом), одиничні обмеження.

Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод застосовує у ст. 15 загальні обмеження (іноді іменовані «генеральними клаузулами»), у ст. 8 спеціальні обмеження (обмеження окремих основних прав, які визначають носія, сферу нормативного змісту і обставини, що допускають втручання органів державної влади в дану сферу) та у ст. 5 одиничні обмеження прав людини (обмежується одне право) [4, с. 618-646].

Загальні обмеження застосовуються щодо всіх прав людини і містять, як правило, узагальнену характеристику меж допустимості їх обмеження. До групи спеціальних обмежень відносять обмеження окремих прав людини, які визначають носія, сферу нормативного змісту і обставини, які допускають втручання органів державної влади в дану сферу.

Загальні і спеціальні обмеження прав людини співвідносяться як «загальна» і «особлива» частини [5, с. 97]. Як правило, ця загальна частина має теоретичний характер. Конституційні межі допустимості обмеження основних прав виступають ефективними правовими засобами, що встановлюють перешкоди для свавілля публічної влади і запобігають вихолощенню істинного значення прав. Особлива ж частина спрямована на аналіз окремих основних прав і дає змогу оцінювати ефективність реалізації конституційно-правових норм.

У свою чергу спеціальні обмеження прав людини можуть поділитися на підвиди. Передусім слід враховувати істотну відмінність обмеження 1) основних громадянських, політичних прав і 2) основних соціальних, економічних, культурних прав.

Обмеження прав і свобод може бути пов'язане із особливостями правового статусу певних категорій осіб —

іноземців або осіб без громадянства, державних службовців та/або осіб, які є носіями інших публічних повноважень. Залежно від сфери встановлення обмежень групи права, що обмежуються, поділяють на абсолютні і відносні права. Як писав свого часу академік Б. М. Топорнін, конституційним правам, реалізація яких необхідна для суспільства, а користування ними не загрожує його існуванню «слід приписати найвищий ступінь абсолютності. Вони не повинні підлягати скасуванню або обмеженням навіть у зв'язку з вимогами надзвичайного стану» [6, с. 30]. Тому допускається виділення підвидів конкретних обмежень, виходячи з абсолютності того або іншого конституційного права.

Абсолютні основні права, за загальним правилом, не підлягають законодавчому обмеженню. Вони, свого роду, є природною реакцією на найінтенсивніші неприйнятні обмеження певних домагань або повне позбавлення індивідів окремих духовних і матеріальних благ. На думку представника угорського конституціоналізму А. Шайо, необхідність захисту прав людини у багатьох країнах стала очевидною після нелюдських форм пригноблення внаслідок революційних спалахів і трагічних національних криз. Досягти цього намагалися шляхом порівняно точної фіксації основних прав у конституції [7, с. 258]. Конституційне закріплення таких основних прав полягає у визначенні списку найцінніших благ і інтересів для індивідів, а також у вказівці на неприпустимість деяких посягань на них, історично найбільш поширених у державно-правовій практиці.

9. За способом правового регулювання: забороняючі, зобов'язуючі та дозвільні.

О. С. Іоффе свого часу виділяв так звані універсальні способи правового регулювання: заборону, дозвіл та припис, що є можливими в будь-якій історичній системі права [8, с. 55]. С. С. Алексєєв зазначав, що загальноновизнаним є існування трьох форм правового регулювання: позитивного зобов'язання, дозволу та заборони [9, с. 44]. Така позиція надалі набула розвитку у праві й зустрічається в інших дослідженнях.

Класична концепція стосовно форм правового регулювання вказаною авторкою детально не досліджується та впливових

аргументів щодо розгляду як рівновеликих категорій обмежень та заборон ця дослідниця не наводить. Зазначена позиція підтримується В. О. Мікрюковим, який наголошує, що обмеження права власності як встановлення чи зміна меж здійснення права власності має вираження у звуженні наявних дозволів, накладенні заборон та додаткових позитивних обов'язків [10, с. 12].

Поряд із зазначеними вище позиція, висловлена С. С. Алексєєвим, видається найбільш правильною, оскільки практично узгоджена з видами правових норм, які традиційно поділяються на зобов'язальні, дозвольні та заборонні. Ця позиція є класичною, обґрунтованою і відступати від неї не слід, якщо ґрунтовно не буде аргументовано невідповідність однієї чи кількох з цих форм правового регулювання, виходячи зі специфіки обмежень прав людини.

10. За стадією правового регулювання: правотворча, правозастосовча та правореалізаційна.

Виходячи з юридичної сили нормативно-правових актів, обмеження прав і свобод людини закріплюються безпосередньо Конституцією і законами. При розгляді внутрішньодержавних обмежень прав виникає проблема їх поділу на універсальні (діють на території всієї держави) і локальні (мають юридичну силу тільки на території окремих місцевостей).

11. За тривалістю у часі: постійні та тимчасові.

Конституція України передбачає тимчасові обмеження прав в умовах введення виняткових правових режимів (воєнного або надзвичайного стану). Можливість обмеження прав в умовах надзвичайного стану є загально визнаним фактом і відповідає стандартам прав людини, закріпленим міжнародно-правовими актами: Міжнародним пактом про громадянські і політичні права (ст. 4); Європейською конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод і Протоколами № 1-11.

Постійні обмеження закріплюються без зазначення терміну дії. Тимчасові правові обмеження запроваджуються на певний термін або на час дії певних обставин. При встановленні обмеження прав і свобод людини в умовах введення виняткових правових режимів відбувається надання більше повноважень

державним органам та звуження змісту або обсягу прав і свобод людини.

Не може бути обмежено ряд абсолютних прав людини: щодо рівності конституційних прав, зміни громадянства, на життя, гідності особи, право на недоторканність, на житло, на судовий захист і так далі. Для нестабільних політичних систем використання виняткових правових режимів, у тому числі запровадження тимчасових обмежень прав і свобод людини, таїть небезпеку їх перетворення на постійні правові засоби боротьби з інакомисленням і появи тоталітарних тенденцій. Як зазначає А. Шайо, «на початку формування правової держави будь-яка винятковість створює проблему повернення до тиранії, перетворення винятку на правило» [7, с. 15].

12. За юридичною природою нормативно-правового акта: законні (встановлені законами) та підзаконні (які встановлюються підзаконними нормативно-правовими актами).

Висновки. Питання про встановлення обмежень прав і свобод людини у законодавстві має як теоретичне, так і практичне значення. Перше полягає у кращій визначеності природи обмежень прав і свобод людини при з'ясуванні цього питання та визначенні дії механізму правового регулювання щодо таких обмежень. Друге є важливим для адекватного встановлення обмежень прав і свобод людини у національному законодавстві.

При цьому важливо підкреслити, що нерідко обмеження прав і свобод людини містяться в нормах законодавства, але щоб їх з'ясувати, слід застосовувати теоретико-правові прийоми, які й дають змогу їх виявити, що буде показано далі. Більше того, виявлення таких обмежень за допомогою існуючих юридичних прийомів є необхідним, оскільки довільне встановлення обмежень прав людини у правовій державі не є можливим і суперечило б конституційним засадам та нормам. Тому обмеження прав і свобод людини мають спиратися на розвинуті правові теорії та теоретично виважені механізми їх встановлення, вони є винятковими і мають бути обґрунтованими при їх встановленні.

На підставі аналізу норм законодавства та досліджень науковців-теоретиків права, запропоновано класифікацію

обмежень прав і свобод людини за такими критеріями: залежно від юридичного статусу правообмежуючого суб'єкта, метою встановлення, територією застосування обмеження, ступенем відповідності міжнародним стандартам прав і свобод людини, характером нормативної фіксації, ступенем визначеності, за видом прав і свобод людини, певною категорією суб'єктів права та сферою нормативного змісту, способом правового регулювання, стадією правового регулювання, тривалістю у часі, юридичною природою нормативно-правового акта.

Список використаних джерел

1. **Эбзеев Б. С.** Ограничения конституционных прав: понятие и пределы / Б. С. Эбзеев // Теория и практика ограничения прав человека по российскому законодательству и международному праву : сб. науч. трудов. Ч. 1 / [под ред. В. М. Баранова]. — Нижний Новгород : Нижегородская правовая академия, 1998. — С. 27-41.
2. **Устинов В. С.** Теория и практика ограничения прав человека по российскому законодательству и международному праву. Ч. 1 / [под ред. В. М. Баранова]. — Нижний Новгород : Нижегородский юрид. ин-т МВД РФ, 1998. — 289 с.
3. **Визер Б.** Защита прав человека в Австрии / Б. Визер // Защита прав человека в современном мире / [отв. ред. И. А. Ледях]. — М. : ЮНИОН, 1993. — С. 32-41.
4. **Стецовский Ю. И.** Право на свободу и личную неприкосновенность: Нормы и действительность / Ю. И. Стецовский — М. : Дело, 2000. — 720 с.
5. **Малько А. В.** Права человека в России и Европейская Конвенция о защите прав человека и основных свобод. Ч. 1 / А. В. Малько ; [отв. ред. В. И. Новоселов]. — Саратов : Ин-т российского и международного права, 1997. — 257 с.
6. Конституционный статус гражданина / [отв. ред. Б. Н. Топорнин]. — М. : Наука, 1989. — 205 с.
7. **Шайо А.** Самоограничение власти (краткий курс конституционализма) / А. Шайо. — М. : Юрист, 2001. — 307 с.
8. **Иоффе О. С.** Юридические нормы: и человеческие поступки / О. С. Иоффе // Актуальные вопросы советского гражданского права. — М. : Юрид. лит., 1964. — С. 52-67.
9. **Алексеев С. С.** Правовые запреты в структуре советского права / Сергей Сергеевич Алексеев // Правоведение. — 1973. — № 5. — С. 43-51.

10. **Микрюков В. А.** Ограничения и обременения гражданских прав / Виктор Алексеевич Микрюков. — М. : Статут, 2007. — 255 с.

Анотація

У науковій статті досліджено класифікацію обмежень прав людини. З'ясовано, що виявлення можливостей встановлення обмеження прав і свобод людини у законодавстві дасть змогу при законотворенні дотримуватися прав та законних інтересів громадян. Здійснено загальнотеоретичну класифікацію обмежень прав і свобод людини як правового засобу. На підставі аналізу норм законодавства та досліджень науковців-теоретиків права, запропоновано класифікацію обмежень прав людини за різними критеріями.

Annotation

Classification of limitations of human rights is investigation in this scientific article. It is found out, that the exposure of possibilities of establishment of limitation of human rights and freedoms in a legislation will give an opportunity at creation of laws to adhere to the rights and legal interests of citizens. Implemented theoretical classification of limitations of human rights and freedoms as legal means. Based on the analysis of legislation and research scientists have proposed the classification of limitations of human rights according to various criteria.